

Узбагачаем фразеалагічны запас вучняў і паглыбляем веды

На вывучэнне фразеалогіі ў школе адводзяцца адзін-два спецыяльныя ўрокі для азнаямлення з паняццем фразеалагізма, яго характэрнымі асаблівасцямі. Гэтага, безумоўна, недастаткова, таму настаўніку неабходна распрацаваць пэўную сістэму па паглыбленні ведаў вучняў, узбагачэнні іх фразеалагічнага запаса на іншых уроках. Добрыя веды па беларускай мове немагчымыя без ведання яе фразеалогіі, у якой адлюстравана культура, гісторыя, менталітэт народа-носьбіта.

Паглыбленне ведаў па фразеалогіі звычайна пачынаем з паходжання фразеалагічных адзінак. Вялікі пласт фразеалагізмаў узнік у выніку прафесійнай і працоўнай дзейнасці чалавека. Вучням цікава даведацца, што мноства прафесій служыць крыніцай узнікнення фразеалагізмаў. Прывядзём некаторыя: **палітыкі** — *халодная вайна* (“варожыя адносіны паміж кім-небудзь”); **мастакі** — *на пярэднім плане* (“важнейшы за ўсё, вышэйшы за ўсё”); **чыгуначнікі** — *загнаць у тупік* (“даводзіць да разгубленасці, збянтэжанаасці”); **рыбакі** — *вывесці на чыстую ваду* (“выкрыць чые-небудзь цёмныя справы”); **механікі** — *закручваць гайкі* (“павышаць патрабавальнасць да каго-небудзь, умаццяць строгасць”); **краўцы** — *шыта белымі ніткамі* (“няўмела, няўдала схавана, скрыта што-небудзь”); **будаўнікі** — *закладваць фундамент* (“ствараць тое, што з’яўляецца зыходным, асноўным для чаго-небудзь”); **токары** — *знімаць стружку* (“моцна прабіраць каго-небудзь”) і інш.

Фразеалогія цесна звязана з гістарычнымі падзеямі і фактамі з жыцця народаў. Пры тлумачэнні фразеалагізмаў падобнага паходжання неабходна гістарычна даведацца, без якой немагчыма поўнае разуменне іх семантыкі. Прывядзём некаторыя прыклады. Фразеалагізм *як Мамай прайшоў* (“поўны беспарадак, неразбярэха”) звязаны з гістарычнай падзеяй — спусташальным нашэсцем на Русь у XIV ст. татарцаў пад кіраўніцтвам хана Мамаю.

Фразеалагізм *зарабіць, як Заблоцкі на мыле* (“зусім нічога не зарабіць”) узнік на аснове легенды пра купца Заблоцкага, які, каб не плаціць пошліны, вырашыў правезці кантрабандай мыла, выменянае за мяжой за жыта, схававшы яго на дне судна, дзе яно размокла. Фразеалагічная адзінка *варфаламееўская ноч* (“масавае, нечаканае знішчэнне каго-небудзь”) паходзіць ад гістарычнай падзеі — масавага знішчэння гугенотаў-пратэстантаў католікамі ў Парыжы ўначы

на 24 жніўня 1572 г. перад Днём святага Варфаламея.

Вялікую дапамогу пры знаёмстве з паходжаннем фразеалагізмаў аказвае работа з фразеалагічнымі слоўнікамі. Так, напрыклад, вучням можна прапанаваць наступнае заданне:

У “Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў” І.Я.Лепешава (Мінск, 2004) прачытайце гісторыка-этымалагічныя даведкі да прыведзеных фразеалагізмаў. Якія новыя веды па беларускай гісторыі, культуры беларускага народа знайшлі сваё адлюстраванне і зафіксаваны ў фразеалагізмах? (За дзедам шведам, як на дзяды, лахі пад пахі, лезці на ражон, як серада з-пад пятніцы, во-мегам выходзіць)

Пашырэнню ведаў па фразеалогіі спрыяюць міжпрадметныя сувязі. На ўроках беларускай літаратуры пры знаёмстве з Бібліяй і міфалогіяй дарэчным будзе заданні:

1. *Растлумачце значэнне фразеалагізмаў біблейскага паходжання. Дапоўніце іх пералік.* (Заблудная авечка, зуб за зуб, казёл адпушчэння, на кругі свая, трыццаць срэбранікаў, у поце твару, юдаў пацалунак, манна нябесная)

2. *Дапоўніце пералік фразеалагізмаў, якія абавязаны сваім паходжаннем міфам і паданням Старажытнай Грэцыі і Рыма.* (Ахілесова пята, аўгіевы стайні, гордзіеў вузел, дамоклаў меч, пракрустаў ложак, танталавы пакуты, траянскі конь)

Найбольш падрыхтаваным і зацікаўленым вучням можна прапанаваць больш складаныя заданні — падрыхтоўку рэфератаў “Фразеалагічныя адзінкі ў творах Янкі Купалы”, “Выкарыстанне фразеалагізмаў як сродку моўнай індывідуальнасці герояў І.Мележа” і інш.

Фразеалагічныя адзінкі — з’ява шматгранная і ўнікальная. Па гэтай прычыне і заданні па фразеалогіі адрозніваюцца вялікай разнастайнасцю. Большая частка фразеалагізмаў суадносіцца з рознымі часцінамі мовы, на аснове чаго выдзяляюцца назоўнікавыя, прыметнікавыя, прыслоўныя і дзеяслоўныя фразеалагізмы. Вывучэнне фразеалагізмаў, суаднесеныя з іншымі часцінамі мовы, дапамагае вучням выявіць агульнае, што аб’ядноўвае ўсе фразеалагізмы і адрознівае іх ад звычайных слоў.

Падзяліце фразеалагізмы на групы ў залежнасці ад іх суадносін з пэўнай часцінай мовы. (Ад ветру валіцца, валодаць сабой, даваць слова, камень на сэрцы, ні жывы ні мёртвы, шарая гадзіна, хоць іголка збірай, як на заказ, як нітка за іголкай)

Цікавае выклікае ў вучняў знаёмства з сінанімічнымі, антанімічнымі адносінамі паміж фразеалагічнымі адзінкамі. Вучні прыходзяць да высновы, што самай пашыранай з’явай з’яўляецца сінанімія фразеалагічных адзінак. Напрыклад, яны падобралі 35 фразеалагізмаў са значэн-

нем “вельмі многа”: *адбою няма, ад пуза, без ліку, без меры, бяры не хачу, вышэй вухэй, вышэй галавы, да гібелі, да халеры, да чорта, колькі ўлезе, непачаты край, хоць касой касі* і інш.

Да фразеалагізмаў са значэннем “вельмі многа” падбіраем фразеалагізмы-антонімы са значэннем “вельмі мала”: *з вераб’ёў нос, з жабыны прыгаршчы, з камароў нос, з макава зерне, кропля ў моры, курам на смех, на жабін скок, на пальцах можна пералічыць, кот наплакаў, як старой бабе сесці* і інш.

Адзначаем з вучнямі і той факт, што аманімічныя фразеалагізмы сустракаюцца ў беларускай мове вельмі рэдка.

Станоўчы вынік па пашырэнні выкарыстання фразеалагічных адзінак у маўленні дае работа, звязаная з аб’яднаннем фразеалагізмаў у групы паводле ўжывання пэўных кампанентаў. Значную колькасць складаюць фразеалагічныя адзінкі, адным з кампанентаў якіх з’яўляюцца назвы

быць розныя, але выкананне іх магчыма толькі пры веданні семантыкі фразеалагічных адзінак. Калі вучні займаліся іх вывучэннем на працягу ўсіх школьных гадоў, заданне не павінна выклікаць цяжкасцей. Як правіла, фразеалагічныя адзінкі, уключаныя ў матэрыялы ЦТ, з’яўляюцца шырока ўжывальнымі, таму большасць выпускнікоў могуць устанавіць адпаведнасць паміж падкрэсленымі ў фразеалагізмах словамі-кампанентамі, сэнсавую адпаведнасць паміж фразеалагізмамі, сінанімічныя і антанімічныя адносіны паміж імі і г.д.

Пры падрыхтоўцы да ЦТ шмат увагі ўдзяляем вызначэнню сінтаксічнай ролі фразеалагізмаў. Часта вучням прапаную самім скласці тэставыя заданні па фразеалогіі, прычым вучні павінны самастойна падбраць не толькі фразеалагічныя адзінкі, але і сфармуляваць змест заданняў. Як правіла, яны атрымліваюцца вельмі разнастайнымі.

частак цела чалавека: *вока, галава, губа, горла, зуб, мазгі, сэрца, твар, цемя, шыя, язык* і інш.

Прачытайце фразеалагізмы з кампанентам “галава”, устанавіце іх значэнне: *браць да галавы, без усіх клёпак у галаве, галаву ламаць, галаву злажыць, прыйсці ў галаву, галава яловая, галава ходам ходзіць, звесці галаву, стукіць аб мур галавою, падняць галаву, ставіць голаў на карту, заплаціць галавою, схіліць галаву, з галавы выпасці.*

Можна прапанаваць заданні, у якіх неабходна ўзнавіць прапушчаны кампанент.

Узнавіце ў фразеалагізмах прапушчаны кампанент — прыметнік, які абазначае колер. (Як пень у (белы) дзень, пад (чорным) лесам спаткаўся чорт з бесам, (шарая) гадзіна, абкласці (чырвонымі) сцяжкамі, пусціць (чырвонага) пёўня, шыта (белымі) ніткамі, (ружовыя) акуляры, у (ружовым) святле, (белая) варона, (сіняя) птушка.)

У апошні час спрабуем выкарыстоўваць прыёмы візуалізацыі, гэта садзейнічае развіццю творчых здольнасцей вучняў. Праводзім хвілінкі “Нясумнай фразеалогіі”. Спачатку вучні з дапамогай інтэрнэту падбіраюць малюнкi, у якіх зашыфраваны фразеалагізмы. Пазней пачынаюць самі паспяхова ствараць падобныя малюнкi.

(лезці на сцяну)

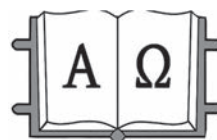
(месца пад сонцам)

(як кот наплакаў)

(заблудзіць у трох соснах)

(альфа і амега)

(за круглым сталом)

(вадзіць за нос)

У старшых класах абавязкова працуем з матэрыяламі ЦТ па фразеалогіі. Як вядома, асобнае заданне па фразеалогіі змешчана ў частцы В. Заданні могуць

Уменне выдзяляць фраземы сярод іншых лексічных адзінак неабходна і пры выкананні некаторых заданняў ЦТ па пунктуацыі. Гэта тэставыя заданні па пунктуацыі сказаў з параўнальным зваротам, аднароднымі, адасобленымі членамі сказа. Пры гэтым найбольш актуальнымі для засваення і асабліва для выкарыстання фразеалагізмаў трэба лічыць уменні выдзяляць кампаратыўныя фразеалагізмы. Пад апошнімі мовазнаўцы разумеюць тыя, у якіх будова адпавядае канструкцыі параўнальнага звароту: *Васіль як сам не свой снаваў між людзей, жадаючы ўбачыць Ганну*. Вучням неабходна засвоіць: кампаратыўныя фразеалагізмы ў сказах пунктуацыйна не выдзяляюцца.

Даволі часта ў дзяцей узнікае складанасць выдзялення падобных фразем у сказах. Па гэтай прычыне рэкамендуем складанне ўласных міні-слоўнікаў наступных фразеалагічных адзінак: *як апантаны, як ачмурэлы, як бачыш, як былінка ў полі, як варам абліты, як відаць, як вока ў лобе, як гразі, як дроў у лесе, як завязаць, як за каменнаю гарою, як зорак на небе, як кол пры дарозе, як мае быць, як мокрае гарыць, як на падбор, як на цвіках* і інш. Першапачаткова гэта былі ўстойлівыя параўнальныя звароты, якія з цягам часу з улікам тыповага адлюстравання і шматразовага паўтарэння пераходзяць у фразеалагізмы, папаўняюць фразеалагічны запасы мовы.

Існуе група фразеалагізмаў, якая нагадвае сінтаксічныя канструкцыі з аднароднымі членамі: *ні жывы ні мёртвы, ні адтуль ні адсюль, ні вока ні бока, ні гневу ні ласкі, ні печаны ні вараны, ні села ні пала, ні спору ні ўмалоту, ні ўзяць ні ўцякаць, ні ў пяце ні ў галаве, ні хаты ні грады, ні чуткі ні почуткі, і так і гэтак, і ў лезях і ў дзецях, і смех і грэх* і інш.

Абавязкова адзначаем, што ў падобных фраземах выкарыстоўваецца кампанент “ні”, радзей “і”. Пунктуацыйнае афармленне ў фразеалагічных адзінках, у параўнанні з сінтаксічнымі канструкцыямі такога тыпу ў свабодным іх выкарыстанні, адсутнічае.

Патрабуе ўвагі і выпрацоўка ўменняў знаходзіць фразеалагічныя адзінкі ў сказах з адасобленымі членамі. Нагадвайце, што не адасабляюцца дзеепрыслоўі, якія ўваходзяць у склад фразеалагізма: *Ён працаваў не пакладаючы рук. Хлопец спаў як пшаніцу прадаўшы*.

Такім чынам, зварот да фразеалагічных адзінак на ўроках беларускай мовы павінен быць сістэматычным. Узбагачэнне фразеалагічнага запаса вучняў дапамагае выпрацоўцы лінгвістычнай, камунікатыўнай і культурна-моўнай кампетэнцыі.

Ларыса КРАЎЧАНКА,
настаўніца беларускай мовы
і літаратуры сярэдняй школы № 14
Мазыра.